

Alex van Galen

Süskind

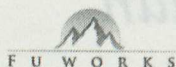
Roman

Uitgeverij De Arbeiderspers
Utrecht · Amsterdam · Antwerpen

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Sebes & Van Gelderen
Literair Agentschap te Amsterdam.

Alex van Galen schreef deze roman vrij naar het scenario van Chris W.
Mitchell en Rudolf van den Berg voor de speelfilm *Süskind* (regie: Rudolf van
den Berg), een productie van Fu Works & Cadenza Films, 2012.

CADENZA FILMS BV
CADENZA

Eerste druk januari 2012

Vijfde druk februari 2012

Copyright © 2012 Alex van Galen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt,
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Franz Lisztplantsoen 200, 3533 JG Utrecht. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Franz Lisztplantsoen 200, 3533 JG Utrecht.*

Omslagontwerp: Nico Richter
Omslagillustratie: 2012 Independent Films

ISBN 978 90 295 7921 6 / NUR 301

www.arbeiderspers.nl

www.alexvangalen.nl

De geschiedenis van de mens is de strijd van een groot kwaad dat een korreltje menselijkheid probeert te vermalen. Maar als het menselijke in de mens ook nu nog niet is gedood, dan zal het kwaad niet meer overwinnen.

Uit: *Leven & Lot van Vasily Grossman*

Toen Walter Süskind het nieuws hoorde, dacht hij meteen aan zijn vrouw en dochtertje. De afgelopen maanden had hij alles gedaan om ze te beschermen. Maar de muren die hij om ze heen probeerde te bouwen, werden steeds weer neergehaald.

Hij stond te overleggen met twee technici, toen de secretaresse van Vermeulen op zijn schouders tikte. Ze hield een ordner omhoog om haar gezicht te beschermen tegen de intense hitte. Ze stonden een paar meter van de metershoge vlammenzee en moesten schreeuwen om boven het helse kabaal uit te komen.

‘Walter, de directeur wil je even spreken.’

Dat was vreemd, ze kwam hem nooit op de werkvloer halen. Als Vermeulen hem wilde spreken, zocht hij Walter meestal zelf even op in zijn kantoor. Of hij schoof even aan tijdens de lunch. Nederlanders waren niet zo formeel als Duitsers en dat vond Walter prettig.

‘Ik kom zo,’ zei hij.

‘Nee, nu meteen.’

Hij zag het in haar ogen. *Slecht nieuws*. Hij haalde diep adem. Hoelang kon hij Hanna en Yvonne nog beschermen? *Niet aan denken, niet nu*.

‘Oké, Lies. Twee minuten.’

Er was nog zo veel te doen. Hun werk moest voldoen aan de hoogste eisen, want anders zou de fabriek zonder pardon gesloten worden. Ze werkten dag en nacht om aan de absurde vraag van de Duitsers te voldoen. Hier bij Hoogovens werd het beste staal van Europa gesmeed. Net als iedereen was Walter trots op het bedrijf, maar hij zag met afgrijzen hoe er nu producten voor de

Wehrmacht van de band rolden. Knarsend stansten de machines de hakenkruizen in het Nederlandse staal.

Ze hadden geen keus. Ze moesten de Duitsers tevreden zien te houden. De arbeiders in de fabriek waren onmisbaar voor de oorlogseconomie. Dat betekende dat ze niet naar Duitsland hoefden voor de *Arbeitseinsatz*. Walter had er alles aan gedaan om zelf ook onmisbaar te zijn, maar niet alleen uit zelfbehoud. Hij was nu eenmaal een doener, een organisator, een aanpakker. Iemand aan wie mensen graag verantwoordelijkheid gaven.

Hij nam de laatste wijzingen door en zette de technici weer aan het werk. Toen hij weg wilde lopen, hield een van de staalwerkers hem tegen. Den Daas was een brede, goedlachse kerel met vijf kinderen die Walter allemaal bij naam kende. De laatste tijd was Den Daas somber geweest, want zijn twee oudste zonen waren opgeroepen voor de *Arbeitseinsatz*. Maar Walter had ervoor gezorgd dat de jongens allebei aan de slag konden bij Van Leer, een walserij even verderop. Dat bedrijf was vorig jaar door Hoogovens overgenomen, dus de zonen van Den Daas waren nu ook onmisbaar.

‘Komt goed,’ zei Walter. ‘Je krijgt de papieren morgen van me.’

Den Daas keek hem dankbaar aan. Walter sloeg hem op de schouders en liep de kleedruimte in. Hij deed zijn overall uit en pakte zijn colbert van een haakje. Met twee treden tegelijk sprong hij naar de eerste verdieping. Aan het eind van de gang stond het bureau van Lies Roethof. Walter dacht dat hij zo door kon lopen naar het kantoor van de directeur, omdat ze gezegd had dat hij meteen moest komen. Maar ze hief haar hand.

‘Hoog bezoek.’

Ze wisselden een blik. Er klonken opgewonden stemmen uit het kantoor van Vermeulen.

Duitse stemmen.

Met een onaangenaam voorgevoel ging hij zitten. Maar voordat hij zijn benen over elkaar kon slaan, ging de deur open en kwam Vermeulen naar buiten met twee hoge ss'ers.

‘Dat is dus afgesproken, *Herr* Vermeulen,’ zei de ene ss'er in het Duits (hij zei ‘Vermoilén’, Walter had in het begin zelf ook moeite gehad met de *eu*). ‘Morgenmiddag, 12 uur *pünktlich*. Maar het mag natuurlijk ook eerder.’

Vermeulen knikte gedwee en liet de heren uit.

Toen ze weg waren, liet hij Walter met een diepe zucht binnen.

‘Ik moet morgen vóór twaalf uur een complete inventaris van alle machines overleggen.’

Ze wisten allebei wat dat betekende. Zodra de Duitsers Nederland in mei 1940 hadden veroverd, hadden ze de hele industrie overgenomen. Dat ging niet met geweld, tenminste niet in het begin. Nederlandse fabrieken werden eerst overstelpd met nieuwe opdrachten van de Duitsers. In het eerste jaar van de bezetting bloeide de economie daardoor als nooit tevoren. Iedereen die wat te verkopen had, leverde aan het Duitse oorlogsapparaat. Zo leek het in het begin allemaal wel mee te vallen met die oorlog.

Maar nu waren ze nog geen jaar verder en het Derde Rijk had een krijgend tekort aan materieel. De Duitsers plunderden de voorraden van Nederlandse bedrijven. Ze hadden al een paar keer laten doorschemeren dat het eenvoudiger was om het complete machinepark van Hoogovens naar het Ruhrgebied te transporteren. Süskind had er alles aan gedaan om dat te voorkomen. Omdat hij zelf uit Duitsland kwam, was hij al snel een belangrijke schakel geworden tussen Unilever, het moederbedrijf van Hoogovens, en de Duitse bezetters. Daarom was het ook zo vreemd dat hij niet bij het gesprek met de ss'er was geweest.

‘Het zijn niet de machines waar ik bang voor ben, Walter, dat weet jij ook wel.’

Walter knikte. Zonder machines hadden ze ook geen mensen meer nodig om die dingen te bedienen, geen ‘onmisbaren’. Hij dacht aan Den Daas en zijn zonen.

‘Je moet tijd rekken,’ zei Walter.

‘Wat?’ Vermeulen keek op uit zijn gepeins.

‘Je moet tijd rekken, Harrie. Zeg gewoon dat je de inventarissen van onze dochterbedrijven niet bij de hand hebt en dat een deel bij een bombardement vernietigd is. Zeg dat je er een team van drie man op hebt gezet om alles in kaart te brengen, maar dat het bij dit soort machines ongelofelijk belangrijk is dat je exact weet welk bouwjaar en model je hebt. Want met één verkeerde olie-soort of één verkeerde filter draai je de hele boel kapot.’

‘Dat is misschien een idee. O, Walter als we jou niet h...’ Het

gezicht van Vermeulen lichtte even op, maar er dreef meteen weer een wolk voor. Toen wist Walter het zeker. Vermeulen had hem niet naar zijn kantoor gehaald om het probleem met de ss'ers voor hem op te lossen.

Drie maanden geleden hadden de Duitsers opeens een nieuwe maatregel aangekondigd in het *Verordeningsblad*. Walter had deze maatregel als een van de weinigen zien aankomen, want toen hij nog in Duitsland woonde, was hij daar ook doorgevoerd: alle Joden moesten binnen drie maanden ontslagen worden. Walter hoopte dat hij zijn baan toch mocht houden. Hij gooide het op zijn Duitse nationaliteit en zijn onmisbaarheid voor het bedrijf.

Maar de Duitse nationaliteit hadden ze vrijwel direct van hem afgenomen, want Joden waren nu eenmaal Joden en dan kon je blijkbaar geen goede Duitser zijn. Daarom had Vermeulen al zijn contacten aangewend om aan te tonen dat Walter onmisbaar was. Hij had talloze verzoekschriften opgesteld en was vorige week zelfs naar Den Haag gereisd om een studievriend bij Binnenlandse Zaken te spreken. Na afloop van het gesprek was hij voor het eerst een beetje optimistisch geweest. Het was toch ook absurd om Walter te ontslaan, had hij in een goede bui gezegd. Walter, hun beste kracht, als er iemand onmisbaar was...

Dat optimisme leek nu ver te zoeken.

'Ik krijg zojuist bericht uit Den Haag. Ons contact bij Binnenlandse Zaken heeft je geval voorgelegd aan een van de mensen van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, maar eh... het spijt me verschrikkelijk je dit te moeten vertellen...'

De stem van Vermeulen stokte. Walter dacht aan Hanna en Yvonne. Zijn dochtertje was nog geen drie jaar oud. Hoe kon hij voor haar blijven zorgen zonder inkomen? Ze kon toch niet opgroeien met een vader die werkloos was, sterker nog, in een wereld waarin Joden niet mochten werken?

Niet aan denken, niet nu.

'Verdomme Walter, die rotmoffen...'

Vermeulen ging op zondag altijd drie keer naar de kerk, en het was de eerste keer dat Walter hem hoorde vloeken. Hij maakte een berustend gebaar, Vermeulen had gedaan wat hij kon. Beide mannen zwegen, de kamer was geladen met gevoelens en angsten die

niet uitgesproken konden worden. Alle Joden moesten uiterlijk 31 januari 1942 ontslagen zijn. Dat was eind volgende week al. En het was waarschijnlijk nog maar het begin van de ellende. Hoe moest hij dit aan Hanna vertellen? Ze hield zich de afgelopen maanden heel flink en liet bijna nooit zien hoezeer alles haar aangreep, maar hij wist dat ze soms ziek van bezorgdheid was.

‘Weet je waar ik nou aan moet denken, Harrie?’

Vermeulen keek op.

‘Wat dan?’

‘Die dure Corona’s die jij daar achter je in de derde la van die archiefkast bewaart. Die waren toch voor een bijzondere gelegenheid?’

Vermeulen glimlachte verbaasd.

‘Goed plan, Walter. Zeer goed plan!’

Samen rookten ze een sigaar. Harrie Vermeulen, directeur van een mooi bedrijf met een schitterende toekomst, en Walter Süskind, de onmisbare.

Het vroom tien graden toen Walter naar huis reed. Op de sloten en plassen schaatsten kinderen alsof de oorlog niet bestond. Vandaag werd in Friesland de Elfstedentocht gereden. Niemand had verwacht dat de tocht drie jaar op een rij gehouden zou worden, maar de winter van '42 was nog kouder dan die van de voorgaande jaren. In het hele land werd erover gepraat, oorlog of geen oorlog. Een Elfstedentocht was voor iedereen het bewijs dat de Nederlandse identiteit niet uit te roeien was. Yvonne was nu nog te jong, maar over een paar jaar zou ze hier misschien ook over de sloten schaatsen. Dan kon Walter het van haar leren.

Maar nu had hij andere zorgen. Nu was hij zijn baan kwijt, en dat was niet het enige. Hij had een verschrikkelijk gerucht gehoord. De Duitsers waren van plan om alle Joden samen te drijven in drie grote steden. Dat zou in ieder geval voor Hanna een extra klap zijn. Walter was door zijn werk snel ingeburgerd in Nederland, maar Hanna had met moeite een paar goede vriendinnen weten te maken. Ze was eindelijk gewend aan het dorp. Als ze naar Amsterdam moesten verhuizen, zou ze voor de tweede keer opnieuw moeten beginnen. Bovendien zouden ze waarschijnlijk terecht komen in een veel kleiner huis dan ze gewend waren.

'Ik snap Hitler niet hoor,' had Hanna gezegd toen de Duitsers het land binnenvielen. 'We vluchten naar Nederland en hij komt ons meteen achterna. Hij moet ons wel heel erg gemist hebben.'

Het was inderdaad ironisch. Hoe waren ze in deze situatie beland? Eerst waren ze uit Duitsland verdreven door de fascistten en nu was Nederland bezet door diezelfde nazi's. Hij mocht in Duitsland niet meer werken omdat hij een Jood was en nu was hij in

Nederland ook ontslagen. Als het niet zo triest was, zou je er bijna om kunnen lachen.

Toen Hitler aan de macht kwam, had er in Duitsland dezelfde sfeer geheerst als nu in Nederland. Zwevend tussen verbijstering en ontkenning. Walters Duitse vrienden haalden eerst hun schouders nog op. Natuurlijk, het was een klap in het gezicht van beschaafde mensen dat zo'n Jodenhater de baas werd. Maar ze waren toch een ontwikkeld land? Het land van Schopenhauer, Goethe en Bach. Wie weet zou het allemaal zo'n vaart niet lopen, wie weet...

Maar Walter was geen man van vage hoop. Hij wilde zijn lot en dat van zijn gezin in eigen hand houden. Zo had hij het altijd gedaan. Hij merkte dat Hitlers toespraken tegen de Joden steeds extremer werden. Hanna lachte hem uit toen ze hem op een avond thuis aantrof met een exemplaar van *Mein Kampf*.

'Wat doe je nou, Walter? Je bent toch niet van plan bij de SS te gaan, hè? Want volgens mij laat Adolf geen Joden toe bij dat eliteclubje van hem.'

'Nee, je moet eens lezen wat hij zegt over het "Jodenprobleem"'

Het was ijzingwekkend. Het boek gaf een kijkje in de bizarre gedachtewereld van Hitler. Je kon precies lezen wat de nazi's zouden doen als ze de baas werden in het land. Tussen de pagina's vol slecht geschreven proza stond het zwart op wit: Hitler vond dat het Rijk moest worden gezuiverd van alle Joden. Ze moesten worden verbannen of gedeporteerd. En Hitler had zijn voornemens uit het boek tot nu toe systematisch in daden omgezet.

'Zo ver gaat hij waarschijnlijk niet,' zei Hanna. 'Ze zoeken gewoon een zondebok. Het is veel makkelijker om ons de schuld te geven van alle ellende. Anders moet hij een ingewikkeld economisch verhaal houden dat niemand snapt. Hij vertelt liever een sprookje. En ja, ieder sprookje heeft nou eenmaal een monster nodig.'

'Deze man gelooft zelf in dat sprookje, Hanna.'

Walter zag hoe Hitler stap voor stap de macht naar zich toe trok en alle tegenstanders onschadelijk maakte. Hij had de tijd mee, het volk at uit zijn hand. Het ging zo slecht met de economie van Duitsland dat de mensen ontvankelijk waren voor radicale oplossingen. De Duitsers hadden een leider nodig die het volk begreep,

vond iedereen. Iemand die zou zeggen waar het op stond. En Hitler leek de Duitsers beter te 'begrijpen' dan alle andere politici. Je moest het volk niet aanspreken op hun verstand, schreef hij in *Mein Kampf*, maar op hun primitieve emoties.

Walter besloot dat ze op het ergste voorbereid moesten zijn. Hij noemde het 'plan B': als de zaak in Duitsland uit de hand zou lopen, zouden ze naar Nederland emigreren.

'Je bent gek,' zei Hanna fel. 'En alles achterlaten? Mijn hele leven, mijn vaderland? Dan geef je Hitler juist zijn zin!'

Walter antwoordde geduldig dat ze waarschijnlijk helemaal niet zouden emigreren. Het heette niet voor niets 'plan B'.

Zijn grootouders waren Nederlands en hij had nog steeds een dubbele nationaliteit. Ze hadden vroeger thuis weleens Nederlands gesproken, maar hij was de meeste woorden vergeten. Hij wist dat hij in Nederland alleen kans had op een goede baan als hij de taal beheerste. Hoofdschuddend keek Hanna toe hoe Walter twee keer per week Nederlandse les nam bij een vrouw in de buurt. 's Avonds las hij Nederlandse boeken of kranten.

Hanna voelde ook dat de dreiging steeds sterker werd, maar ze liet het zo min mogelijk merken.

'Walter vindt het Duits van dichters als Rilke en Heine niet goed genoeg,' zei ze soms smalend, 'in de Nederlandse vertaling schijnen ze veel beter te zijn.'

Ondertussen werd het leven in Duitsland steeds moeilijker voor Joden. Walter mocht zijn baan houden, omdat hij een dubbel paspoort had. Toen hij uiteindelijk toch werd ontslagen, was Hanna woedend.

'Maar je bent verdomme directeur van dat bedrijf! Je hebt jarenlang keihard gewerkt om te komen waar je nu bent! Ze kunnen toch niet zomaar alle Joden ontslaan? Waar moeten we van leven? Wij zijn toch óók Duitsers?' zei Hanna. 'Het is absurd. Wacht maar, dit pikt toch niemand!'

Maar het bleef oorverdovend stil in Duitsland. Sommige kennissen grepen Walter medelevend bij de arm als ze hem tegenkwamen, maar de meesten keken beschaamd naar de grond als ze voorbijliepen. Iedereen had angst voor de zwarte uniformen die overal op straat marcheerden.

Na zijn ontslag hadden Walter en Hanna geen ruzie meer gemaakt. Ze waren die avond tegen elkaar aan gekropen in bed. Ze hadden liggen wachten tot het licht werd. Die ochtend was Hanna's besluiteloosheid verdwenen. Het was alsof ze in één nacht een paar jaar ouder was geworden. Ze had hem bij het ontbijt alleen maar aangekeken. En Walter wist wat ze bedoelde.

Tijd voor plan B.

Ze hadden afscheid genomen van hun vrienden, hun auto volgeladen met hun kostbaarste bezittingen en waren naar Nederland gereden. Er stonden files aan de grens. Duitse Joden waren niet zo heel erg welkom in Nederland. De meeste vluchtelingen werden teruggestuurd, want Nederland was zo'n klein land, dat het snel vol zou zijn, was de redenering. Voor de vluchtelingen die wel werden binnengelaten, wilde de regering een speciaal kamp inrichten, kamp Westerbork.

Anderhalve dag moesten ze wachten bij de grens. Toen ze eindelijk aan de beurt waren, had Walter zijn Nederlandse paspoort overhandigd. Ze hadden argwanend naar het Duitse nummerbord gekeken, maar Walter had zelfverzekerd geglimlacht en een brief overhandigd waarin stond dat hij een nieuwe baan had in Nederland. Toen had hij in vlekkeloos Nederlands het woord genomen.

'Heeft u de krant al gelezen?' vroeg hij. 'Hitler heeft gisteren in Berlijn een gekkenhuis bezocht.' De grenswacht keek Walter stomverbaasd aan.

'Eh... dat wist ik niet, nee.'

'Dus alle patiënten springen onmiddellijk in de houding en roepen: "Heil Hitler." Op één vrouw na. Hitler stormt woedend op de vrouw af en schreeuwt: "Waarom groet u mij niet? Ik ben de Führer!" Waarop de vrouw zegt: "Maar meneer Hitler, ik ben de verpleegster, ik ben niet krankzinnig."'

Ze konden doorrijden.

Hanna had hem in de auto uitgelachen.

'Dat is de flauwste grap die ik ooit heb gehoord.'

'Flauwe grappen zijn het geheim van iedere verkoper,' zei Walter.

In hun nieuwe vaderland waren ze weer bij nul begonnen.

Walter kon bij Unilever lang niet zo'n hoge functie krijgen als in Duitsland, ze hadden hem in de buitendienst aan het werk gezet, zoals dat heette. Het maakte hem niets uit, hij zag het als een uitdaging. Onvermoeibaar trok hij met margarine en zeep door het land, van gehucht naar gehucht, winkel naar winkel. Binnen een paar maanden was zijn accent nauwelijks nog hoorbaar en kon hij zelfs de spelfouten uit brieven van Nederlanders halen. In een mum van tijd klom hij op naar de top van Unilever.

Voor Hanna was het begin het zwaarst. Ze moest de taal en de gebruiken van de Nederlanders leren, nieuwe vrienden maken. Toen raakte ze zwanger en werd Yvonne geboren.

'Mijn kind is een Nederlandse, dus nou hoor ik er echt bij,' zei Hanna. Ze voelden zich thuis in Nederland en waren gelukkig.

Toen kwamen de eerste geruchten over oorlog.

Niemand geloofde dat de Duitsers een oorlog zouden beginnen met Nederland, ook Walter niet. Maar als de Duitsers het land zouden binnenvallen, áls, dan zou het voor Joden zwaar worden. Heel zwaar. Hij besloot voor de zekerheid een visum aan te vragen voor Amerika. Hij kocht langspeelplaten met een cursus Engels en probeerde de taal te leren. Ook hevelde hij een deel van zijn geld over naar het buitenland, zodat de nazi's er niet bij zouden kunnen.

Met Hanna besprak hij die dingen zo min mogelijk. Hij wilde alleen maar dat ze gelukkig was met hun kind. Hij was ook helemaal niet van plan om naar Amerika te gaan. Hij wilde alleen weer een plan B hebben.

Toen vielen de Duitsers Nederland binnen.

Al snel bleek dat plan B deze keer niet zou werken: in een mum van tijd gooiden de Duitsers de grenzen dicht en kwam niemand het land meer uit.

Ze zaten in de val.

Unilever plaatste hem over naar dochterbedrijf Hoogovens. Rijkscommissaris Seyss-Inquart deed er in het begin nog alles aan om de Nederlanders gerust te stellen. Alles zou bij het oude blijven, ook de Joden in Nederland hadden niets te vrezen. Walter wist dat het gelogen was. Nog even en dan zouden de nazi's ook in Nederland hun masker afwerpen.

Hij had gelijk.

Het ging stapje voor stapje. Bij ieder stapje zeiden de Duitsers dat het niets betekende, dat het een logisch stapje was. Het was bijvoorbeeld logisch dat Joden niet bij de luchtbeschermingsdienst mochten werken: niet omdat Duitsers een hekel hadden aan Joden, maar omdat Joden een hekel hadden aan Duitsers. Saboteurs konden niet geduld worden. Daarom was het ook logisch dat Joden maar beter niet in overheidsdienst konden werken. En het was ook logisch dat de Duitsers voor iedere Nederlander een persoonsbewijs lieten maken. Dat was overzichtelijker. En daarom was het ook logisch dat de Joden een apart persoonsbewijs kregen met een grote 'J' erop. Duitsers hielden nou eenmaal van orde en overzicht, dat wist iedereen. Niemand moest daar verder iets achter zoeken.

Toen kwamen de eerste bordjes.

Ze hingen aan de ruiten van cafés of winkels: *Joden niet gewenst* of *Verboden voor Joden*. Toen de eerste verontwaardiging in het land een beetje geluwd was, kwamen er nog meer maatregelen. Joden mochten niet meer naar de bioscoop. Joden mochten geen dierentuinen meer bezoeken. Geen zwembaden meer. Joodse leraren en professoren werden ontslagen op scholen en universiteiten.

Weer verontwaardiging van de Nederlanders, maar weer was het van korte duur. Ook Joodse kennissen van Walter en Hanna haalden hun schouders op. Natuurlijk, het was erg, het was héél erg, maar als dit het ergste was... áls...

Na verloop van tijd mochten Joden geen markten meer bezoeken. Joodse kinderen mochten niet meer naar openbare scholen en ze mochten niet meer spelen in het park. Om te reizen met het openbaar vervoer had je een reisvergunning nodig, en die waren steeds moeilijker te krijgen.

'Nou ja, als dat het ergste is, dan overleven we het wel,' zei iedereen weer, om de moed erin te houden.

Walter was weliswaar Joods opgevoed, maar hij ging de laatste tijd nog maar zelden naar de synagoge. Op vrijdag aten ze kippensoep en legden ze een tafellaken op tafel, en met Pesach aten ze *Matze*, zoals de meeste Joden. Maar dat was het wel zo'n beetje.

Hij kon niet accepteren dat zijn dochter zou opgroeien in een wereld waar ze als tweederangsburger zou worden behandeld. Hij piekerde over mogelijkheden om uit het land te ontsnappen. Maar hij durfde niet zomaar de grens over te rijden, dan konden ze worden neergeschoten. En bovendien: waar moesten ze heen? België en Frankrijk waren ook bezet. En in een boot het Kanaal oversteken was gekkenwerk, de Duitsers hadden overal duikboten varen. Daarom had hij maar één strategie om te overleven: zorgen dat hij onmisbaar was voor de Duitsers.

Dat was een tijd goed gegaan, tot vandaag.

Hij reed de wagen door de besneeuwde straat. Kinderen joel- den en hielden een sneeuwballengevecht. Hij stopte voor de deur, maar stapte niet uit. Het werd snel koud in de wagen en zijn adem bevroor aan de binnenkant van de ruit. Wat moest hij tegen Hanna zeggen? Hoe zou ze reageren? Hij was zijn baan kwijt, straks zouden ze hun huis kwijt zijn en hij zou zijn auto ook snel moeten opgeven. Dat was nog het minst erge, want nu hij zijn baan kwijt was, zou hij toch niet meer aan benzine kunnen komen.

Je moest zorgen dat je nooit afhankelijk was van een ander, dat had hij van zijn vader geleerd. Altijd een meester blijven over je eigen lot. Een paar jaar geleden was hij nog een gevierd man. Een topmanager met een mooie vrouw. Hun grootste rijkdom was hun glanzende toekomst, zeiden zijn ouders altijd. Maar die rijkdom was snel verbleekt.

Tik-tik-tik!

Hij schrok op. Hanna stond handenwrijvend naar hem te grinniken in de vrieskou.

‘Doe een jas aan, Hanna. Zo vries je nog dood.’

‘Sietze de Groot heeft de Elfstedentocht gewonnen,’ zei Hanna in het Nederlands.

‘Die gekke Hollanders ook,’ zei Walter lachend, terwijl hij uitstapte. Hanna omhelsde hem en kroop onder zijn jas.

‘Maar wij zijn nou ook gekke Hollanders, toch?’ zei ze. ‘Kaaskoppen.’ Ze sprak nog steeds met een zwaar Duits accent. Hij vond het lief klinken, maar de burens reageerden er sinds de bezetting heel anders op.

‘Dat klopt. Wij zijn ook een stel knettergekke kaaskoppen. Waar is Yvonne?’

‘Die is nog klaarwakker. Kom binnen, het kacheltje brandt lekker.’